

Єжи С. ВАСІЛЕВСЬКІ

ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГА ІЗ ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ: ЧИ В НЕЇ ВІРИТИ, ЯК ЇЇ ДОСЛІДЖУВАТИ, ЯК ПРО НЕЇ ГОВОРИТИ?

Події останніх років — світова фінансова і похідна від неї економічна кризи разом з їх неминучими суспільними наслідками — знову дають нам можливість усвідомити, як небагато перебільшення є у твердженнях дослідників глобалізації: у рамках цього процесу те, що вчора сталося в Нью-Йорку, сьогодні має вплив на ситуацію в Новій Гуті, а завтра буде мати вплив на життя у Новій Гвінеї. Такі загрозливі ситуації мобілізують нас задуматися над тим, у якій пропорції залишаються позитиви і негативи цієї домінуючої тенденції сучасності. Представники соціальної та культурної антропології, як й інших суспільних наук, ведуть дебати про механізми і наслідки глобальних переміщень, що спричиняють водночас гомогенізацію і диференціацію, пробують зробити баланс прибутків і втрат, які спричиняє цей процес у локальних культурах.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційна свідомість, переміщення людей, засоби капіталу, Інтернет, локальні культури.

Неминучість наслідків глобальних, наддержавних зв'язків, яку усі ми відчуваємо, їх швидкість та обсяг не можуть не викликати також звичайний людський подив. Хоча явища, з яких складається глобалізація, є старими, як світ, у певні періоди історії вони стають пришвидшеними; такі моменти супроводжує зростання усвідомлення того факту, що виражається у вигляді лапідарно влучних історичних висловлювань. Тому такими знайомими й актуальними інколи стають записані двадцять два століття тому слова грецько-римського історика Полібіуса, який був здивований тим, що «перед тим речі, які відбувалися на світі, не були пов'язані поміж собою, тепер (тобто від часу виникнення Імперії) усі події творять єдину в'язку».

Особисто мені — особі, яка протягом довшого часу проводить етнологічні польові дослідження, в основному, на території Монголії, Сибіру і Далекого Сходу, закарбувалось колись у пам'яті подібне формулювання, записане пером іншого стародавнього історика; поєднувало воно Європу і східні країни Азії в певному словесному висновку. Отже, британець Едвард Гіббон, пишучи в половині XVIII ст. свою синтезу подій Європи аж до часів новітніх «Сутінки і падіння Римської Імперії» і сягнувши певної староанглійської хроніки, знайшов у ній під датою 1238 інформацію про те, що на рибних ринках східної Англії панує такий крах, що за шилінг можна купити 50 оселедців, а все тому, що в результаті чуток про зближення наїзду монголів шведські та фризійські купці перестали сюди приїздити по рибу. Гіббон підсумовує словами, які варто процитувати і сьогодні: «Це досить дивне, що накази монгольського хана (ним тоді був Хулагу), який панував десь на кордоні Китаю, спричинили зниження цін оселедців на англійському ринку».

Напевно, можна сказати, що академічне розуміння глобального характеру явищ, у тому також етнологічне / антропологічне сприйняття явищ культури, виражається, подібно як поточна свідомість, лінією амплітуди. В історії нашої науки періоди, в яких дослідники концентрувалися на культурних явищах у географічному макромасштабі (дифузійні концепції, зацікавлення мандрівками винаходів, імпортом змісту та інституцій культури) переплітаються із періодами концентрації на місцевих явищах, монографічних дослідженнях, пошуку і акцентуванні скоріше відмінностей, ніж подібностей. Також у ви-

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (99), 2011

падку кожного окремого дослідника це спрямування може змінюватися. Етнолог може розглядати дане суспільно-культурне явище двома способами: спочатку в мікромасштабі, з близької перспективи, розглядаючи їх як продукт локальних впливів, а іншим разом — у широкому плані, як наслідок загальніших механізмів і взаємозв'язків, беручи до уваги глобальний вимір явищ.

Ті, хто дивиться глобальніше, мають на даний момент перерву. Поточна реальність — недавній крах світової фінансової системи, економічний спад, а слідом за тим, у сфері суспільних явищ, криза довіри до основних суспільних інституцій, нестача нових політичних рішень — усе це боляче довело всюдисущість та силу наддержавних механізмів, відкриваючи, водночас, негативний вплив тих «наддержавних» чинників. У цій ситуації важко захоплюватися явищем, яке власне показує свою темну сторону. Якщо навіть така ситуація не зневажає попередні теоретичні розв'язання, то принаймні зменшує потребу у таких дебатах. Запізно також пропонувати читачеві наступний етнологічний метод глобальних досліджень, який базується на схемі: «досліджувати локально, інтерпретувати глобально». А це ж був перевірений, і, насправді, цілком непоганий спосіб, за допомогою якого вчений/емпірик/польовий дослідник міг безпечно висловлюватися про так складну і багатогранну тему, як глобалізація. Етнолог прикладав свої спостереження і міркування щодо локального способу, в якому глобальний процес протискається через чітко розміщене вухо голки, тобто визначене нею місце подій.

Такий спосіб писання про глобалізацію (особливо в представленні популярному та журналістському) ставав певною манерою; текст починався з короткої замітки, яка описувала яскравий випадок, що вражав контрастом між екзотичною локалізацією та появою там наднаціонального елемента культури, родом з іншого кінця світу: часом він прибував із Заходу, і тоді зміст був ультрасучасним; часом шокує явище прибувало з інших, також екзотичних племен; і, нарешті, третій варіант — сценка показувала плем'я, котре примандрувало до метрополії. Приклади можна побачити у провідних публікаціях — можуть то бути статті піонера-класика дослідження наддержавних пересувань Ульфа Хан-

нера [7, s. 11, 31, 137], програмний вступ до недавньої підручної антології текстів «*The Anthropology of Globalization*» [13, s. 3—4], чи, врешті, на польському ґрунті, публікації Вальдемара Куліговського, невтомного у вказуванні на локальний вимір домінуючих явищ сучасної культури [9] (2007, і численні публікації, написані раніше).

Без злосливості зауважу, що напевно спостереження тієї манери, яка народжувалася тоді, схилила десять років тому Джонатана Фрідмана, скандинавського антрополога, відомого дослідника суспільно-історичної інфраструктури глобалізаційних процесів, до порівняння стилю і мови більшості публікацій з області антропології глобалізації з програмою телебачення CNN. Його узагальнення було таке: «Деякі роботи на тему глобалізації є абсолютно аналітичними і теоретичними, однак більшість з них це виключно збірка вільних думок та міркувань. Роздуми над глобалізацією в розрізі досліджень культури є безтурботними і базуються, в основному, на інтелектуальній обробці матеріалів із засобів масової інформації, результатів пошуків в Інтернеті і подорожах» [17].

Нагадаю ще кілька його саркастичних запитань. «Чи світ став глобальним тільки віднедавна? Чи сьогодні усе насправді є іншим? Чи практики або (прошу пробачення) «культури» територіальні фактично перестали існувати? (...) поступ то глобалізація, творення глобального села, яке насправді є глобальним містом. Яке то захоплює!... тільки — для кого?». Іронія цих зауважень хіба не цілком втратила актуальність.

Тому згадану хвилину перерви пропоную використати для загальніших роздумів і придивитися на сторінках нижче до нашого попереднього розуміння глобалізації. Хочу поділитися власними клопотами із сприйняттям і оцінкою цього процесу, оскільки його представляють в антропологічній літературі. Це письменництво повинно бути джерелом натхнення, методологічними вказівками та спонукати до вироблення власного погляду на таке явище. Звичайно, це тільки скромна спроба представити літературу, яка, зрозуміло, буде недостатньо репрезентативною щодо її величезної кількості.

Почну від уже згаданих вагань, в якій мірі глобалістичні студії у виконанні нашої дисципліни

є чимось новим, наскільки відкривають очі на те, що невідоме чи небачене, а скільки в них продовження давніх етнологічних аксіом або, що гірше, очевидного і банального (хтось написав «глобаналістика»). Щоб не віднести себе цими словами відразу до буркотливого ар'єгарду і не впасти в цей тон, підкреслю справді амбівалентний, дилемний характер цієї ситуації. З одного боку, досить пригадати, що етнологія завжди наголошувала на глобальному, дифузійному характері культури; з другого — чи з огляду на якісні відмінності сьогоднішнього перебігу подій хтось мав би право назвати найновіші відкриття словами «це вже давно відомо»?

Прецінь, то ж все відомо. Як довго вже триває згадування в етнологічній літературі певного «родовитого американця», який колись з'явився з-під пера антрополога Ральфа Клінтона, що прокидається в ліжку (яке є винаходом, що походить із Близького Сходу), на бавовняній постелі (індійський винахід), в піжамах (з Китаю), а решту дня проводить поміж предметів, які походять із усіх можливих культур і континентів? Ця повчальна історія має понад сімдесят років, вона курсувала по підручниках із етнології з моїх студентських років, а сьогодні її цитують згадувані Ханнер чи Куліговські [7; 9, s. 28—29], тепер вже в зв'язку із явищем глобалізації.

Не без почуття злосливої втіхи читаю в книзі Ханнера [7, s. 72], з яким здивуванням він усвідомив собі, що дослідження глобалізації означають певне повернення до концепції дифузійного характеру — цей напрямок у антропології вважався давно відмерлим. Моя *Schadenfreude* виникає тільки тому, що я сам переживаю таке ж здивування, спостерігаючи, як постулати, колись відкинуті мною як нецікаві, сьогодні знову повертаються до життя в славі глобалістичної актуальності та привабливості. «Чому інуїти з північної Канади захлиснулися технологією GPS, відмовляючись від випрацюваних століттями способів пересування по льодових пустелях», — запитують Буршта, Чубай і Куліговські [3, s. 49]. На перший порух хотілося б відповісти серією риторичних запитань: чому польські гуралі носять сьогодні кросівки, якщо керпці служили навіть краще? А чому тирольці ходять на дискотеки замість того, щоб гарно йодлувати та приплескува-

ти в танці по литках, як їхні діди? А чому лапонські пастухи оленів гаяються за загубленими особинами на вертольотах замість того, щоб запитати перевічених шаманів-нойдів? А мешканці канарійської Гомери — чи не могли би і далі використовувати мову голосного свисту замість телефонів? Усілякими такими проблемами роками займалися автори досліджень модернізації села і не потрібні були для цього відкриття глобалізації.

Дилема «глобалізація: нове явище чи одвічний феномен» видно виразно, коли різні автори звертаються до історичних відступів. Подаються різні часові цезури, завжди, зрештою, із усвідомленням того, що вони можуть бути тільки умовні. Сучасна мережа комп'ютерних мереж? А може на кілька десятиліть раніше телевізійна мережа, яка, за пророцтвом певного радикального католицького провидця, ще четверть століття тому мала змінити світ на глобальне село? А чому не прокладання трансатлантичних телеграфних кабелів у половині XIX століття? Або просвітянський похід розуму? Колоніальна експансія ренесансної, капіталістичної Європи? Світове розповсюдження універсального християнства? Еллінізм, завоювання Олександра Великого і усі, зрештою, імперіалістичні походи? Створення сільського господарства 12 тисяч років тому? А чому не — *regressus ad infinitum* — усі інші, раніші і пізніші переміщення людей і культурних цінностей, починаючи від виходу людиноподібних з ущелини Олдувай?

Необхідно пам'ятати, частково всупереч Антонію Гідденсу і багатьом іншим, що компресія часу і простору — то явище щонайменше не нове; можемо пригадати собі про існування в історії трансконтинентальних переміщень, помостів і з'єднань, якими перетікали люди, товари, гроші, інформація і символи. Насправді сьогоднішня глобалізація — це феномен набагато швидший і більш інтенсивний, ніж давніші експансії, але ця інтенсивність є тільки похідною нашого пізнього, заавансованого місця на кривій еволюції виду та суспільно-культурного розвитку; зростаючи в послідовному порядку, вона підноситься щораз швидше вгору — але це є та сама крива.

Проте не варто зовсім ігнорувати переломних якісних змін, які відбулися на цій дорозі. Нагадаю викладену у вступі тезу, що безперервний процес

глобалізації супроводжують періоди стрибкової, посиленої «глобалізаційної свідомості», яка зростає під час виконання виразних стрибків — політичних, географічних, цивілізаційних. Згадувано там Полібіуса цитує не хто інший, а класик глобалізаційної тематики Роланд Робертсон, який ввів це поняття до соціологічного обігу і який сам є речником такого віддаленого датування початку глобалізації — з римських часів [10, s. 21]. Подібне зростання свідомості відчувається сьогодні, а схиляють нас до того політичні зміни, які відбуваються на наших очах і які неможливо було собі уявити ще 25 років тому (падіння Стіни, послаблення позиції національної держави, зменшення щільності її кордонів, успіх універсальної ідеї прав людини), ринкова дерегуляція, полегшення масового переміщення людей, товарів, засобів капіталу, необмежена сила Інтернету.

Антропологічна дискусія про те, чи якимось віддалене історичне явище було проявом глобалізації чи ще ні — це, звичайно, потрібне ерудиційно-інтелектуальне тренування. Усвідомлення того, що приголомшуючі нас своєю глобальністю феномени сучасності мають свої аналоги в недалекому (але, однак, «перед-постмодерному») минулому, може теж зменшити запал, з яким його презентують. Ось приклад індійського Бангалуру, який живе із передавання інформації телефоном та інтернетом та надає зовнішні послуги (*outsourcing*) цілому світу, що — зовсім слушно — представляється вершиною сучасної делокалізації. Найвищим елементом такого відірвання подається інформація — під лозунгом, що справляє враження «*Outsourcing God*» — що західноєвропейські костели, які потерпають від кадрових проблем та змушені економити кошти, замовляють власне в Індії служби Божі на замовлення їхніх вірних (ціна послуги становить тільки 1—3 єуро замість європейських 50 [18]). Однак сенсаційність таких відомостей зблідне, якщо пригадаємо собі, що вже роками польські костели та окремі ксьондзи отримували подібні замовлення (які є відразу і фінансовою допомогою) від німецьких парафій. З іншого боку, промовистим свідченням існування сучасної «диз'юнкції» [1] (термін Appaduraja, 2005) і некогерентності явищ є для мене факт, що в англійському штаті Карнатака, столицею якого є Банга-

лур, навчання англійської мови у початкових школах уже роками... заборонене через побоювання перед втратою дітьми їх рідної мови [16].

Час поставити наступне принципове питання, в логічному порядку може навіть першочергове поруч з питанням про те, чи глобалізація є явищем новим чи старим. Буде то сумнів, чи вона взагалі існує. В антропології такої тези хоч не виникає (бо концентрація на дослідженні локальності та ігнорування глобального виміру — це, однак, є чимсь іншим, ніж відверте нехтування ним) і не маю наміру бути її експонентом. Слід, однак, пам'ятати, що навіть у економіці чути голоси, які застерігають перед переоцінкою глобального, наддержавного виміру виробництва, торгівлі, фінансових потоків, міграції робочої сили, тобто тих найбільш очевидних складових. Для власного використання назву це «теорією 10 процентів» згідно з гарвардським економістом Панкаєм Гемаватом (2007), який в постійних полеміках з Томасом Фрідманом і його заклик «Земля є плоскою» пропонує охолоджуюче гасло семі-глобалізації; він погоджується, що процес посилення міжнародних ринкових явищ є фактом, але воно охоплює тільки ці 10% ринку; решта має надалі вимір локальний чи національний.

Якщо після того можна сумніватися в існуванні якоїсь істотної в процентному виразі глобальної економіки, то тим більше, можна питатися, чи є щось таке, як глобальна культура. Дискусія на цю тему може часом нагадувати дебати про те, чи склянка є наполовину повна чи наполовину порожня, але й так завершиться очевидним компромісом, що незалежно від усіляких обмежень глобалізації національні культури та локальні спільноти підлягають її впливу і проходять істотні перетворення. Якщо абстрагуватися від політичного аспекту справи, то слід нагадати принаймні два найочевидніші, пов'язані між собою механізми, які найбільш ефективно працюють на справу культурної уніфікації світу. Перший — це поширення ідеології консумеризму, яка охоплює приблизно таку саму групу товарів або швидше їх марок, другий — це масовий, медіальний переказ змісту культури, переважно розважального характеру. В цій сфері відбувається значна культурна уніфікація настільки, що незабаром треба буде проводити коригування такого спрощеного образу.

Але якщо ставити питання про існування глобалізації, то також тому, щоб не забувати, що теоретичне значення цього поняття є дуже проблематичним. Особливо критичні відносно системи західні інтелектуали трактують її не як нейтральний описовий термін, але як фікцію, стан, який існує тільки в медіах (в основному, завдяки Інтернетові), як міф чи «мета-міф», часом навіть як «рукопис насильства» (Suzanne Bergeron) чи «нарацію ексмісії» (Saskia Sassen), у найкращому випадку тільки «проект» (Pierre Bourdieu), створений по суті наддержавним, великокорпораційним капіталом для виправдання і «депроблемізації» жадібної експансії. У детальних антропологічних дослідженнях діяльності великих фінансових інституцій показується, зрештою, фіктивність, багатозначність та розпливчатий характер цієї вигаданої глобалізації як їх основного гасла. Виявляється, що воно є скоріше інструментом промоції та мобілізації, зняряддям переконання та самореклами, елементом внутрішньої релігії великого банку — але не компактною програмою, бо воно не перекладається послідовно на конкретні дії [8]. Глобалізація має виразно свою, говорячи мовою Аппадурія, диз'юнкцію, розщеплення і непостійність, як і все у постмодерному світі.

З цим пов'язане запитання — чи глобалізація є доброю чи поганою і для кого. Побутує переконання, що власником її бенефіцій є Захід/Північ (а, точніше, фінансові еліти цієї території, бо навіть на цій привілейованій території виникають нерівності між багатими і бідними), що доплив користі від неї до країн Третього Світу максимум вирівнює заподіяні нею шкоди, в кожному випадку є сумнівний або обмежений (охорона здоров'я, боротьба з голодом, освіта). Однак, щоб ці спостереження не переродилися в дискурс зверхності з орієнтальним ухилом (бо вони можуть виглядати як доведення економічної та технологічно-інтелектуальної вищості Заходу, творячи загальний підхід *the West and the rest*), доповнюють її контрастними прикладами культурного імпорту із колишніх колоній, в основному у таких сферах, як мистецька діяльність і розваги, наприклад, танець чи музика. По суті, від політичних поглядів дослідника буде залежати, чи наведені факти він буде інтерпретувати як прояв живучості змісту культурних периферій, які займають помітне місце в житті метрополії, чи подасть їх як

наступний прояв домінації корпоративного промислу культури, приймаючого рішення про те, хто з артистів племені буде глобально презентований.

З етнологом такий вибір політично-аксіологічний перекладається на рішення щодо місця досліджень та вибраного випадку. Треба усвідомлювати, що напевно не вдасться очиститися від упереджень в темі, яка є дуже заполітизованою. А якщо про це йдеться, то без осуду зверну увагу на досить очевидний факт, що на запитання, чи можна досліджувати глобалізацію, не займаючи політичної позиції, польські антропологи (знову говорю *ми*, не *вони*) не поспішають із відповіддю, ані, тим паче, з деклараціями. Адже від цієї позиції залежить рішення, що досліджувати, а на що закрити очі; то вона, по суті, є першою інстанцією при — тільки на вигляд політично нейтральному — виборі території, вона визначає нашу вразливість на певні інформації, засліплюючи на протилежне.

Час, нарешті, поставити запитання, яке до нещодавно стояло на порядку денному в антропології і має принципове значення: «Чи глобалізація веде до культурної гомогенізації світу, чи скоріше до зростання різноманітності в процесі гібридизації, креолізації, появи нових локальних якостей?». Тут знову повторюється ситуація з наполовину наповненою склянкою: касандрівські пророцтва тих, які вболівають над загрозою втрати культурних відмінностей зрівноважуються авторитарними запевненнями Аппадурія і багатьох інших, що глобалізація урізноманітнює, а не призводить до втрати особливостей. Слід зауважити, що ці два великі суперечні дискурси є такими ж елементами суспільної реальності, як і гомо- і гетерогенні процеси, які об'єктивно відбуваються у світі. Досить очевидний компроміс вже давно сформулював Фрідман [5, s. 311] і часто за ним повторюють: «Культурна фрагментаризація і модерністична гомогенізація — це два однаково конститутивні напрямки глобальної реальності».

Приглядаючись до особливих антропологічних пропозицій у цьому питанні слід пам'ятати про існування певного антропологічного викривлення. Ним є професійне переконання, що культурна різноманітність є цінністю, що сенс і майбутнє антропології полягає також на документуванні відмінностей. Чи таке наставлення можна узгодити із

нейтральним поглядом на глобалізацію? Мотивований вірою в цінність різноманітності дослідник ризикує, що його спостереження будуть доводити грізний, уніфікуючий вплив глобалізаційного пресу або навпаки — поступової диверсифікації як ефекту накладання глобалізації на різні локальні тла (обидва варіанти будуть напевно узгоджуватися з його особистими передумовами, очоленими політичними переконаннями).

Антрополог за свій фаховий обов'язок вважає захист культурної різноманітності світу — принаймні через її документування, популяризацію знань та стимулювання турботи про неї. Але водночас добрим дослідником є той, хто зауважить різницю під рівнем подібностей і зможе показати, що сам глобалізаційний зміст може мати різне значення у різних сприймаючих його середовищах. Пристрої системи GPS ескімоси використовують для орієнтування у важких умовах, виштовхуючи традиційні знання (як пишуть цитовані вище три автори), але вже індіанцям Зуні дозволяють, як запевняє автор монографії, точно встановлювати межі їх полів, спричинюючись до кращого розв'язання суперечок про землю, які перешкождали відродженню тубільного сільського господарства (Cleveland 2000). Досліджувана ближче бразильська сальса, яку імпортував Захід і яку танцюють на зібраннях у великих містах, є іншим явищем у Сакраменто, де є виразом космополітичних поглядів, іншим у Белфасті, де застосовується до сегрегації, іншим у Гамбурзі, де є елементом німецького *Multikulti* [12].

Прекрасним прикладом є, звичайно, мережа МакДональдс, у випадку якої дослідники змагалися у вишукуванні локальної специфіки функціонування і суспільного сприйняття, не зважаючи на взірцево стандартизовані процедури діяльності. У Пекіні заклади цієї мережі будуть давати прагненим молодим *yuppies* почуття участі в американській культурі чи навіть глобальній, у Москві буде докола них створюватися атмосфера «нашості», хоч би через введення російської *карточки*, знову ж мешканці Гонконгу зважають на вигоду, незобов'язуючий стиль і чистоту туалетів [4].

Усе це, може, і є влучними спостереженнями (питання, на скільки новаторськими), але чи фаховий навик розглядання через лупу не призводить

до розрегулювання масштабу. Сконцентрований на нюансах антрополог не визнає, що хоч може не всюди ідентичний, але на смак то все ж без помилок... МакДональдс. Він буде обстоювати, що мобільний телефон інакше використовується в Індії, де передаються за допомогою SMS-ів довгі епічні тексти, а інакше в Японії, де його обвішують брязкаючими пластиковими лялечками, які нагадують давні мініатюрні твори мистецтва — підвіски нецке, хоч мають сучасну назву *maskot*; знову ж в Монголії відкриє звичай давання подарунку у вигляді поповнення рахунку телефону. А отже глобалізація, скаже такий дослідник, не призводить до гомогенізації, а навпаки, гетерогенізує і стимулює до різноманіття. Натомість, для неантропологічного спостерігача важливим буде те, що тут і там є такі самі телефони, що всюди дивляться ті самі телевізійні казки, що ідентичними візуальними символами, «золотими дугами МакДональдса» — не кажучи про його смакові та запахові сигнали — буде прикрашений міський пейзаж Заходу і Далекого Сходу.

Я зовсім не впевнений, що антропологічне спостереження різних нюансів хоч і є точніше, але чи в кінцевій оцінці слушне. Як це встановити, не потрапляючи у замкнене коло, ані не роблячи з цього винятково справи смаку? Опоненти глобалізації будуть мати рацію, стверджуючи, що обсяг того, що після проїзду глобалізаційного катка було втраченим чи вирівняним, є більшим або важливішим за те, що утворилося нове; що гомогенізовані елементи є виразнішими і нагляднішими від локальних видозмін. Вишукування нюансів, які утворилися у різних місцях після хвилі глобалізації, наводить на думку (хоч боюся, що моя метафора не буде прозорою), що це уточнення в наступних обчисленнях тих цифр, які знаходяться на щораз дальших місцях після коми; що ж з того, що ми обчислимо наступну після коми складову числа π , і так не збільшиться воно від того до величини 3,15; стандарт є вже безжалюбно встановлений (центральним офісом МакДональдса, звичайно).

Знову варто також пригадати про політичні чи світоглядні суперечки, які може переживати дослідник та про такі власне передумови його досліджень. Повторимо знову, що від його політичного світогляду більше, ніж від іманентних рис реальності,

буде залежати, чи захоче він акцентувати на домінації глобалістичного культурного промислу чи навпаки — на силі малих, а, отже, винахідливості споживачів цього промислу. У першому випадку можна наразитися на закид ігнорування суб'єктивності чи справності споживачів і виконуваної ними «негоціації значень», що ніби-то «суб'єкт медіює в процесі глобалізації». У другому випадку дослідник грішитиме недооцінюванням тоталізуючого ефекту світового капіталізму (не говорячи вже про те, що його переслідують аристократична критика поганої якості того змісту). В результаті найбезпечніше буде піти на виважений компроміс енциклопедичного гасла: «Популярна культура щораз більше творить глобальний смак, але водночас витворює критичних споживачів, які не дають змоги їй остаточно уніфікуватися» [2, s. 6263].

Інший прояв тієї ж принципової непевності, чи і якою мірою глобалізація несе уподібнення, а якою — диференціацію, міститься в двох часто використовуваних і протилежних за значенням термінах: креолізація і балканізація. Ці два поняття географічного походження можна вважати складовими наступної дилеми: якою мірою перенесення однієї локальності в межі іншої локалізованої культури чи культурного меланжу (наприклад, нігерійського племені до Лондону) тягне за собою нову культурну якість, а наскільки є тільки додаванням чужорідного елемента; оскільки такий процес не провадить до інтеграції, то його можна також назвати геттоізацією, хоч на практиці культурна ізоляція може мати сьогодні тільки відносний характер.

Проілюструю ці сумніви конкретним, спеціально виразним прикладом. Лондонська поліція запрошує до співпраці антропологів, які знають культурні реальності різних етнічних груп, які сюди прибувають, щоб допомогти правильно інтерпретувати злочини. Ось, наприклад, знайшли мертву дитину із вирізаною печінкою. Це можна інтерпретувати, якщо ігнорувати культурний підтекст, як непрямий доказ винуватості, який вказує на торгівлю органами. Тим часом, якщо тут появиться якийсь слід іншої культури, наприклад нігерійський контекст, то обізнаний спеціаліст може припускати, що за цим може критися замовлення від старого хворого нігерійця, який, згідно із старими рецептами, функціонуючи до сьогодні, буде носити цей орган прикладеним

до тіла з надією, що вилікує свою печінку. Відповідно буде скероване слідство.

На протилежному полюсі можна розмістити приклад музики, хоч би нігерійського стилю юю, який є креолізованим продуктом і надалі піддається креолізації. Музика в часи технічних можливостей є складником культури, який особливо легко піддається глобалізації. Вона долає міжконтинентальні відстані та прірви між культурами (свого часу в цьому нас переконував спів хору *We are the World!*). Кар'єра репу в Японії або музичних фільмів родом із Боллівуду власне в Нігерії — це підручковий предмет зацікавлень для антропологів, які вивчають глобалізацію; на щастя, вони зауважують, що «навіть *world music* не пливе вільно світом» [11, s. 79].

Концентрація на проявах, назовемо то «легкої креолізації», може призвести до викривлення образу глобалізації. Під впливом таких прикладів вона буде розглядатися як процес мало не самочинний, як хімічна реакція, як розчинення і склеювання. Тим часом, це складна конфліктна ситуація, в якій не все пливе так гладко світом, як *Ода радості*. Глобалізація — це процес, який реалізується під час стикання і тертя, що ніби очевидно, але треба було, щоб з'явилися книжки з такою власне назвою [14], щоб термін *Friction* став найцікавішою за останній час призмою, через яку розглядаємо глобалізацію (принаймні в середовищі гарвардських антропологів). Заголовкове «тертя» — це метафора на означення суті, чи, скоріше, всіх процесів, які проходять на стику суспільства Даяків індонезійського Калімантану і прибульців, які експлуатують місцеву деревину: поруч із негативними також і тих креативних, де власне *притирається* нова якість. У його світлі треба також осмислити тези про універсальну дію добре змащеної глобальної машини, як і катастрофічне переконання про згубність зіткнення з цивілізацією.

На закінчення останній сумнів, який викликає неспокій, але має мало академічний, але, напевно, не антиакадемічний характер. Багато текстів про глобалізацію є звичайно нудними, а вміщені там сенсації є до болю банальними. Признаюсь, що за таку власне «глобалізацію» прикладів маю дуже велике бажання звинуватити не кого іншого, а Ульфу Ганнера, пригадуючи хоч би його спостережен-

ня, які стосуються етнічної диференціації Стокгольму, або перераховування складових рис космополітичного міста [7, с. 223—236]. Навпаки, дещо ніяково від його інших спостережень, що у кіосках дільниць міста, в яких мешкають азіатські іммігранти, продаються інші газети, ніж в центрі, що бачимо там інші магазини і інші марки, або що світова метрополія повинна мати аеропорти, готелі і культурно-розважальні заклади... («Яке це захоплююче!... тільки — для кого?»). Хіба для когось, хто того сам не міг зауважити, бо сидів на одному місці; але звідки взяти сьогодні такого простака — щораз менше їх серед зглобалізованих досліджуваних, тим важче знайти їх поміж дослідників). Хочеться крикнути, що цей король теоретизування є дуже скупо вдягнений.

Не хочу бути оскарженим у етнологічному ескапізмі — мені не усміхається прочухан, який отримав від Вальдемара Куліговського [9, с. 24], старий Леві-Стросс за виявлення під час подорожі до Кореї зацікавлення виключно архаїчним шаманізмом та ігнорування досягнень промисловості господарів. Тому декларую, що напевно визнаю би цікавим зразок «локальних знань» стокгольмських кіоскерів на тему етнічних передумов продавання преси або співвіднесені із знанням справи «модні» настрої турецьких емігранток. Антропологові не можна вже писати, що Соса-Кола і кроківки Адідас продаються в цілому світі. Якщо хоче сказати про це щось вартісне та пізнавальне, то треба ознайомитися хоч би із конкретними маркетинговими стратегіями, завдяки яким свідомо, продумано та, напевно, культурно еластично застосований такий ефект ринкової *omnipresence* було досягнуто. Насправді, ризикує тоді вийти поза традиційний фах та межі здобутої в університеті компетенції, але власне антропологія глобалізації не забороняє втручатися у чужі справи.

1. *Appadurai Arjun*. Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization / Appadurai Arjun // *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. — Kraków : Uniwersum, 2005.
2. *Boli John*. Globalization and World Culture / Boli John, Lechner Frank J. // *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* / N.J. Smelser, P.B. Baltes [eds.]. — Oxford : Elsevier, 2001. — S. 6261— 6266.

3. *Burszta Wojciech*. My, handlarze zaskiwienia i agenci miłości / Burszta Wojciech, Czubaj Mariusz, Kuligowski Waldemar // *Po Geertzu*. — (op. cit.). — № 2 (35). — 2007. — S. 44—51.
4. *Caldwell Melissa*. Domesticating the French Fry: McDonald's and Consumerism in Moscow / Caldwell Melissa // *The Anthropology of Globalization*, 2008. — S. 237—253.
5. *Friedman Jonathan*. Being in the World: Globalization and Localization / Friedman Jonathan // *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity* / Mike Featherstone (ed.). — London : Sage, 1990. — S. 311—328.
6. *Ghemawat Pankaj*. Redefining Global Strategy: Crossing Borders in a World Where Differences Still Matter / Ghemawat Pankaj. — Boston : Harvard Business School Press, 2007.
7. *Hannerz Ulf*. *Transnational Connections: Culture, People, Places* / Hannerz Ulf // Cyt. za wydaniem polskim: *Powiązania transnarodowe. Kultura, ludzie, miejsca*. — Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
8. *Ho Karen*. Situating Global Capitalisms: A View from Wall Street Investment Banks / Ho Karen // *The Anthropology of Globalization*, 2008. — S. 137—164.
9. *Kuligowski Waldemar*. *Antropologia współczesności. Wiele światów, jedno miejsce* / Kuligowski Waldemar. — Kraków : Universitas, 2007.
10. *Robertson Roland*. Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept / Robertson Roland // *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity* / ed. Mike Featherstone. — London : Sage, 1990. — S. 15—30.
11. *Schade-Poulsen Marc*. Which world? On the diffusion of the Algerian raï to the West / Schade-Poulsen Marc // *Siting Culture. The shifting anthropological object* / ed. Karen Fog Olwig, Kirsten Hastrup. — London and New York, 1997. — S. 59—85.
12. *Skinner Jonathan*. The salsa class: a complexity of globalization, cosmopolitans and emotions / Skinner Jonathan // *Identities*. — Vol. 14. — Issue 4. — 2007. — S. 485—506.
13. *The anthropology of globalization* // *The Anthropology of Globalization. A Reader* / ed. Jonathan Xavier Inda, Renato Rosaldo (wyd. 2). — Malden; Oxford : Blackwell, 2008.
14. *Tsing Anna Lowenhaupt*. *Friction. An Ethnography of Global Connection* / Tsing Anna Lowenhaupt // Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2005.
15. *Cleveland David A*. Commentary: Globalization and Anthropology: Expanding the options / Cleveland David A. // *Human Organization* : Fall, 2000 // http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3800/is_200010/ai_n8903560.
16. *Das Gurcharan*. Foreword to Guy Sorman's book, Year of the Rooster. — B. d / Das Gurcharan // http://ccs.in/gdas/?page_id=72.
17. *Friedman Jonathan*. Indigenous Struggles and the Discreet Charm of the Bourgeoisie / Friedman Jonathan // *Journal of World-Systems Research*. — 1999. — Volume 5. — № 2. — S. 391—411. — (<http://csf.colorado.edu/jwsr/5>).
18. *Srivastava Siddhart*. Outsourcing religion, on a wing and a prayer, «Asia Times online». — May 1 / Srivas-

tava Siddhart // www.atimes.com/atimes/South_Asia/ FE01Df05.html 2004.

Jerzy S. Wasilewski

AN ETHNOLOGIST'S PROBLEMS
WITH GLOBALIZATION:
IS ONE TO BELIEVE IN IT,
HOW IS IT TO BE STUDIED,
HOW TO SPEAK ABOUT IT?

Some events of recent years, as financial world crisis and descended from it economical one — both accompanied by their inevitable social consequences — one more time present us with an opportunity to conceive that there is rather small exaggeration in globalization scholars' notion: in the framework of this process something that happened yesterday in New York now has strong hold over situation at Nowa Huta and will have effect on tomorrow life in New Guinea. Such intimidating situations mobilize us to think on proportions still being left for positives and negatives within this dominating tendency of the present. Representatives of social and cultural anthropology as well as those of other humanitarian sciences make debates on mechanisms and consequences of global transformations causing homogenization and differentiation and try to make a balance of profits and losses brought by this process into local cultures.

Keywords: globalization, global consciousness, transposition of humans, capital means, Internet, local cultures

Ежи Василевский

ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЛОГА
С ГЛОБАЛИЗАЦИЕЙ:
ВЕРИТЬ ЛИ В НЕЕ,
КАК ЕЕ ИССЛЕДОВАТЬ,
КАК О НЕЙ ГОВОРИТЬ?

События последних лет — мировой финансовый и вызванный им экономический кризисы — вместе с их неизбежными общественными последствиями — вновь предоставляют нам возможность осознать сколь незначительны преувеличения в утверждениях исследователей глобализации: в рамках этого процесса случившееся вчера в Нью-Йорке сегодня влияет на положение в Новой Гуте, а завтра будет воздействовать на жизнь на Новой Гвинее. Столь угрожающие обстоятельства заставляют нас задуматься, в каком соотношении пребывают положительные и отрицательные стороны этого преобладающего направления развития современности. Представители социальной и культурной антропологии, как и других общественных наук проводят дебаты о механизмах и последствиях глобальных перемещений, ведущих одновременно к гомогенизации и дифференциации и пытаются установить равновесие достижений и утрат привносимых этим процессом в местные культуры.

Ключевые слова: глобализация, глобализационное сознание, перемещение людей, средства капитала, Интернет, местные культуры.